

שמירה, זיכרון זהות – על מזוזות ואמונות

דרשת שבת הגדול תשע"ה

מוקדש לעילוי נשמת אבי מורי,
נפתלי בן חנה והרב משה חיים ז"ל,
"קשר תפילין הראה לעניו, תמונת ה' לנגד עיניו"

פתיחה:

את הנושא לדרשה בחרתי לפני כמעט ארבעה חודשים, בימי השבעה שישבנו על אבא ז"ל. ידענו תמיד שאבא הניח תפילין יום יום, כמו אדם מסורתי רגיל. לא ידענו עד כמה היו התפילין מרכזיים בחייו. לא ידענו את הסיפורים המופלאים שסיפרו לנו אנשי בטחון על המקומות שאליהם היה אבא הולך עם התפילין שלו. לכל מקום הגיעו התפילין. המחשבות על הקשר העמוק הזה זרע את הזרע הראשון להתעמקות בתופעה הזו של דבקות בתשמיש המצווה והקדושה הזו.

לפני שלשה שבועות, בשיא הרתיחה של החברה הישראלית לפני הבחירות, נגע יאיר גרבוז בעצב פתוח של השסע בישראל כשהתבטא בעליונות פוגענית ב"קומץ מנשקי קמיעות". איני יודע בכמה מנדטים זכה המחנה הלאומי בזכות ההתבטאות הזו, אך אותי זה לקח למסע אישי של בדיקת החברה הישראלית והקשר שלה למזוזות בבתיים. במשך שבועיים שאלתי את כל בני שיחי אם יש להם מזוזות בבתיים, אם כן – למה, אם לא – למה. לא סקר מקצועי אלא בדיקת דופק מקומית.

שילוב שתי התמונות האלה, של אבא ז"ל ושל החברה הישראלית תבדל"א הוליד את הדרשה הזו.

* * *

1. המזוזה כזכרון האמונה בבורא ובהשגחתו – תמונת האידיאה (רמב"ם)

אלפי שנים מייצגת המזוזה את בתי ישראל. ראשיתה של מצוות המזוזה בספר דברים, בסמוך לפרשת שמע (פרק ו) ובסמוך לפרשת והיה אם שמוע (יא) ובשני המקרים - בצמוד למצוות התפילין.

וּשְׁמַתֶּם אֶת דְּבַרֵי אֱלֹהֵי עַל לִבְבְּכֶם וְעַל נַפְשְׁכֶם וּקְשַׁרְתֶּם אֹתָם לְאוֹת עַל יְדְכֶם וְהָיוּ לְטוֹטֶפֶת בֵּין עֵינֵיכֶם: וְלִמְדַתֶּם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם בְּשַׁבְּתְךָ בְּבֵיתְךָ וּבְלַכְתְּךָ בְּדֶרֶךְ וּבְשֹׁכְבְךָ וּבְקוּמְךָ: וּכְתַבְתֶּם עַל מְזוּזוֹת בֵּיתְךָ וּבְשַׁעְרֵיךָ:

כשקוראים את סיפור הכנת הפסח במצרים (שמות יב) חשים מיד שהדם הנלקח מהשה של הפסח ונמרח על המזוזות והמשקוף של בתי העברים הוא ה"מזוזה" הראשונה של אבותינו.

ולקחתם אגדת אזוב וטבלתם בדם אשר בסף והגעתם אל המשקוף ואל שתי המזוזות מן הדם אשר בסף ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר...ולא יתן המשחית לבא אל בתיכם לנגף.

הנה המזוזה כפי שאנו מכירים אותה. היא המסמלת את הבית כשייך למעגל העבריים, היא המשמרת מפני המשחית. אלה הם, הסימול והשימור, שני היסודות שיימצאו אחר כך בהלכות המזוזה, במנהגיה ובמשמעויותיה.

הסימול - מי שמסמן את עצמו ואת ביתו נמצא בפנים, מי שלא מסמן את עצמו מגדיר את עצמו כלא שייך, כ"בחוץ". הבחירה לסמן או לא לסמן לא נקבעת על ידי מלאך או שליח אלא על ידי האדם עצמו. זוהי תמצית הבחירה החופשית שמתחדשת לעבדים במצרים. ברצותם עבדים לפרעה וברצותם עבדים לה'.

השימור – היושב בתוך הבית ואוכל מזבח הפסח יודע שהמשחית לא יתקרב אל ביתו. זו חווית אמונה צרופה שפועלת על עומק התודעה של האדם שחש את נוכחות האלוהים בקרבו.

הרש"ר הירש ניסח את החוויה הכפולה הזו בלשונו המזוקקת:

העבד, שקם והיה לאדם, לאב ולבן למשפחתו, זוכה ל"מזוזות" ו"משקוף": מעמד משפטי ומחסה מאת ה' נגד חדירת כוחות אדם וטבע. אולם, תחילה עליו להתמסר לה' תוך ביטול כל הווייתו הקודמת, ורק אחר כך יזכה "ליהנות מעצמו" באכילת הפסח בבית המוגן מאת ה'. הוא אשר יבטא דם - השה שעל המזוזות ועל משקוף הבתים, אשר בהם ייאכל זבח השה: לא הקירות מגינים עליו מפני כוחות אנוש עוינים, ולא הגג בפני כוחות טבע עוינים, אלא ה' מגן בין הקירות ותחת הגג על אלה המתמסרים לו בקרבנם:

חלק מתהליך בירור הזהות של העבד נעשה על ידי זיהוי הבית כנתון לשלטון ה' ולא לשליטת האדם. כשם שמצוות סימון הבתים במצרים שימש להגדרת זהות, כך גם מצוות המזוזה לדורות משמש למטרת הגדרה ושייכות.

המזוזה היא אמצעי לעורר את התודעה, כפי שלימדנו הרמב"ם (הלכות תפילין ומזוזה פרק ו הלכה יג):

חייב אדם להזהר במזוזה מפני שהיא חובת הכל תמיד, וכל זמן שיכנס ויצא יפגע ביחוד השם שמו של הקדוש ב"ה ויזכור אהבתו וייעור משנתו ושגיותיו בהבלי הזמן, וידע שאין דבר העומד לעולם ולעולמי עולמים אלא ידיעת צור העולם ומיד הוא חוזר לדעתו והולך בדרכי משרים,

אמרו חכמים הראשונים כל מי שיש לו תפילין בראשו ובזרועו וציצית בבגדו ומזוזה בפתחו מוחזק הוא שלא יחטא שהרי יש לו מזכירין רבים והן הם המלאכים שמצילין אותו מלחטוא שנאמר חונה מלאך יי' סביב ליראיו ויחלצם.

הרמב"ם, בעקבות הגמרא, כורך יחד את כל תשמישי הקדושה (תפילין, ציצית ומזוזה) שעומדים לו לאדם כקיר מגן מפני שכחת הבורא.

תודעה דתית מנכיחה את הנוכחות של ה' בעולמי. המזוזה היא תזכורת, התפילין תזכורת והציצית תזכורת. הכל עוטף ומלווה את החומר כמנגנון מניעה מפני השיכחה.

2. המזוזה כשייכות לישראל ולאמונותיו – תמונת המציאות הרווחת (רמב"ן)

עד כאן דברים פשוטים ומובנים כמעט מאליהם. אבל הרמב"ן בפירושו מפליג יותר ומעתיק את שרשרת המצוות הכוללות חפצים אל מחזות האמונה בבורא. בפירושו הוא מרחיב בתחילה בהסבר אודות ההתמודדות של התורה בכפירה בכלל, הן זו הכופרת במציאות האל והן זו הכופרת בהשגחת האל על ברואיו. ניסי מצרים בכלל ומכת בכורות בפרט הביאו את הכלל חווית האמונה. וכאן מגיע הרמב"ן אל מעשה המצווה שמסמלת את אותה חווית אמונה. אדם שמניח מזוזה מחבר עצמו אל חווית האמונה הגדולה ביותר שחוו אבות אבותיו:

כי הקונה מזוזה בזו אחד וקבעה בפתחו ונתכוון בענינה כבר הודה בחדוש העולם ובידיעת הבורא והשגחתו, וגם בנבואה, והאמין בכל פנות התורה, מלבד שהודה שחסד הבורא גדול מאד על עושי רצונו, שהוציאנו מאותו עבדות לחירות וכבוד גדול לזכות אבותיהם החפצים ביראת שמו:

אני מבקש להשתהות כאן ולהתבונן אל התמונה שמצייר לנו הרמב"ן. הוא מקצין את הסיטואציה של מעשה המצווה ומשמעותה. אדם קונה מזוזה באפס כסף וקובעה בביתו. מוסיף הרמב"ן תנאי נוסף ואומר "ונתכוון בעניינה". מה זה אומר? למה הוא מתכוון?

אנסה להסביר את הרמב"ן, על פי תיאור שקראתי בספרו של אשר כהן על עולי חבר העמים: "יהודים לא יהודים" (אותם אלה שיש להם אב יהודי ו M 16).

אורן, אלברטו בשמו הדרום אמריקאי בטרם עלה לארץ לפני שנים רבות, הוא בעל מפעל תעשייתי ומצליח בצפון הארץ המעסיק למעלה מעשרים עובדים. הוא ממוקם עמוק בתוך החילוניות הישראלית, לפי כל המדדים המקובלים. באחד הימים החליט אורן לקבוע מזוזות בדלתות אולמות המפעל, החלטה מעניינת כשלעצמה. בהעדר ידיעה בנושא, בחר ליצור קשר עם כמה מפעילי חב"ד.

האירוע במפעל התחיל באכילה ובשתייה, ואחר כך הציע אורן שכל אחד מהעובדים יקבע מזוזה על דלת אחרת במפעל כך שכולם ייטלו חלק פעיל בטקס. באחד משלבי הטקס פנה אורן לאלכסיי, אחד העובדים מעולי חבר המדינות, והזמין אותו לקבוע מזוזה על אחת הדלתות. אלכסיי הסביר במבוכה רבה שאינו יכול לקבוע מזוזה כיוון

שאיננו יהודי על פי ההלכה, עובדה שכלל לא הייתה ידועה קודם לכן לאורך ולעובדים האחרים. אורך הביט בו, חוכך בדעתו כיצד להמשיך את האירוע לאור הבעיה הבלתי צפויה שהתעוררה וקטעה למספר רגעים את השמחה. לאחר מספר שניות נפתרה הבעיה. בתגובה אינטואיטיבית לחלוטין פתר אורך את ה"בעיה" לכאורה שהתעוררה בקביעה חד משמעית: "אלכסיי, עזוב אותך עכשיו לא יהודי, בוא תקבע מזוזה, עכשיו אתה אחד משלנו". (מתוך א' כהן, "יהודים לא יהודים", עמ' 159).

*

ברור שאם אורך היה מתכוון לייצר במפעל שלו תערוכה מודרנית וכחלק ממנה היה מקשט את הדלתות במזוזות הוא לא היה נחשב לעושה מעשה של מצווה. אך הוא בחר להניח מזוזה בפתח הדלתות כי ככה עושים בבתי היהודים. במעשה הזה הוא משייך את עצמו לעומק המועדון. הוא לא הגיע לשום דבר ממה שמתאר הרמב"ם בחוויה המתרחשת על האדם העומד מול המזוזה ומגיע לפסגות האמונה. אבל הוא חיבר את עצמו לעם ישראל וככה הוא מחובר לעיסקת החבילה של אמונת המועדון הזה, ובלשונו של הרמב"ן: "הודה בחידוש העולם, בידיעת הבורא, בנבואה, בכל פינות התורה". תשאלו את אורך, בעל המפעל בצפון, שאלות בתיאולוגיה או ב"ג העיקרים ברמב"ם. איני מכיר אותו אישית אך לא נראה לי שבסקר גוטמן למצב הדת בישראל הוא היה נרשם בטור המאמינים. לרמב"ן זה לא משנה. הבחירה של אורך להניח מזוזה על פתחו באה בכוונה להשתייך ובזה הוא גורר אחריו את כל עיקרי האמונה. הרמב"ן לא שואל את אורך מה עובר לו בראש כשהוא מבקש מזוזה לפתחו. הוא קובע את מקומו "בפנים". לגבי אורך אין שאלה. הוא הרי "אחד משלנו". לשאלה "למה?" הוא יענה "ככה". כשהיינו ילדים חשבנו ש"ככה" זו לא תשובה. היום אני בטוח שהיא הטובה שבכל התשובות. לא התיאולוגיה ולא הפילוסופיה אלא השייכות הפנימית למשה שעשו ועושים ואולי יעשו כל מי ששייך לעם ישראל. שמא על זה אפשר לומר "אשרי העם ש'ככה' לו"...

[איש חב"ד הקובע מזוזות בפתח חדרי המפעל חש באחוזה שבמעשה ההתנדבות למצווה. אם יש שאלה מעניינת היא מעמדו של אלכסיי בסיפור. האם גם הוא "אחד משלנו" כי הוא (1) דובר עברית (2) אזרח המדינה (3) משרת בצה"ל (4) בן לאב יהודי. את גבולות המועדון במקרה של המפעל קבע אורך, שקבע את המזוזה בגלל שככה עושים יהודים ובגלל שאין לו חשק וכוח להיכנס לחדרי החקירות של הרבנות. המועדון שלו מאד ברור. מי שמבקש להיות חלק ממנו ומוכן לשלם את המחיר של החיים במועדון המאד מסובך הזה – מוזמן פנימה. זה לא הנושא שלנו אך בודאי שנכון להעיר עליו בכל הזדמנות ובכל עניין...]

הגענו אם כך לשתי חוויות של "אנשי מזוזה". האחת, אידיאית, מבית מדרשו של הרמב"ם. השנייה חברתית – מעשית, מבית מדרשו של הרמב"ן. אנשי שתי החוויות הללו קובעים מזוזות בביתם וממילא שייכים למועדון של עדת בני ישראל. אלא שכאן מתפצלת דרכנו לשני נתיבים. האחד – נתיב האמונה המוחפצת. השני – נתיב הכפירה.

3. נתיב ההחפצה והמאגיה

התודעה של המזוזה כשומרת על הבית או הציצית כשומרת על האדם, נמצאת כבר בעומקי המקורות התלמודיים. יש לנו סיפורים רבים המתארים את התחושה הזו, שהחפץ פועל על הבית או עלינו.

הירושלמי (פאה פרק א) מספר על מפגשים בין רבי יהודה הנשיא לאחד מגדולי בבל, ארטבון.

ארטבן שלח לרבינו הקדוש חדא מרגליתא אטימטון אמר ליה שלח לי מילא טבא דכוותא, שלח ליה חדא מזוזה, שלח ליה שדרית לך מילא דלית לה טימיון ואת שלחת לי מילתא דשויא חד פולס, שלח ליה חפציי וחפצייך לא ישוון בה, לא עוד אלא דאת שלחת לי מילא דאנא צריך למינטר לה ואנא שלחית לך מילא דאת דמיר והיא מינטרא לך שנאמר (משלי ו, כב) בהתהלכך תנחה אותך בשכבך תשמר עליך, בהתהלכך תנחה אותך בעולם הזה, בשכבך תשמר עליך בשעת מיתה, והקיצות היא תשיחך לעתיד לבא.

כך, בפשטות, מתאר הירושלמי איך מבאר רבי לנכרי את כוחה של המזוזה. "אני שולח לך דבר ששומר עליך בשנתך, ככתוב במשלי "בשכבך תשמור עליך". כך מתרחשת תודעה שלמה של המזוזה כשומרת מפני כל המזיקים.

גם התלמוד (בבלי מנחות לג ע"ב) מבאר את הסיבה שהמצוה להניח את המזוזה בטפח הסמוך לרשות הרבים:

רבנן אמרי: כדי שיפגע במזוזה מיד. רב חנינא מסוּרָא אמר: כי היכי דתינטריה.

ברור להם שהמזוזה שומרת. הדימוי למכת בכורות ולדם על המזוזות בודאי הועיל לתודעה הזו. כך מצאנו במדרש פסיקתא זוטרתא לפרשת בא

ליל שמורים הוא לה' הוא הלילה הזה לה'. בו נגאלו ובו עתידין להגאל: ליל שמורים. ליל המשומר ובא מן המזיקין:

יהדות אשכנז פיתחה את נושא השמירה של המזוזה עד לקצה. בספרי המהר"ל (ליקוטים צא):

בכל עת כשיצא האדם מפתח ביתו יניח ידו על המזוזה ויאמר: ה' שומרי ה' צלי על יד ימיני, אשרי! ועוד אמר מהר"ש שיש בגמרא שצ"ל: השם ישמור צאתי ובואי מעתה ועד עולם.

ראשיתו של המנהג הזה עוד מימי התלמוד בספורו של אונקלוס הגר (בבלי עבודה זרה יא ע"א):

אונקלוס בר קלונימוס איגייר. שדר קיסר גונדא דרומאי אבתריה, משכינהו בקראי, איגור.

הדר שדר גונדא דרומאי [אחרינא] אבתריה, אמר להו: לא תימרו ליה ולא מידי.

כי הוו שקלו ואזלו, אמר להו, אימא לכו מילתא בעלמא: ניפיורא נקט נורא קמי פיפיורא, פיפיורא לדוכסא, דוכסא להגמונא, הגמונא לקומא, קומא מי נקט נורא מקמי אינשי? אמרי ליה: לא. אמר להו: הקדוש ברוך הוא נקט נורא קמי ישראל, דכתיב: (שמות יג) וה' הולך לפניהם יומם וגו', איגור [כולהו]. הדר שדר גונדא אחרינא אבתריה, אמר להו: לא תשתעו מידי בהדיה. כי נקטי ליה ואזלי, חזא מזוזתא [דמנחא אפתחא], אותיב ידיה עלה ואמר להו: מאי האי? אמרו ליה: אימא לן את. אמר להו: מנהגו של עולם, מלך בשר ודם יושב מבפנים ועבדיו משמרים אותו מבחוץ, ואילו הקדוש ברוך הוא, עבדיו מבפנים והוא משמרן מבחוץ, שנאמר: (תהלים קכא) ה' ישמר צאתך ובואך מעתה ועד עולם, איגור. תו לא שדר בתריה.

היד המונחת על המזוזה הפכה את כל עבדי ההגמון ליהודים. התודעה שיש מלך השומר על עבדיו מבחוץ הייתה בהם. הם כל כך התרגלו לשמור על ההגמון ולפתע, בתנועת יד אחת, התברר להם שליהודי הזה יש הגמון ששומר עליו בכל דרכיו, בצאתו ובואו.

מנקודה זו החלו להתגבש מסורות עתיקות ובראשן המסורת לעטר את המזוזות בשמות מלאכים, כפי שניתן לראות עד היום בספר האשכנזי הקדום "היראים" סימן ת). הוא מכניס בתוך המזוזה את שמות המלאכים בסוף כל שורה וכהסברו לא בגלל מצוה אלא "כתוספת שמירה".

הרמב"ם שהכיר את הדבר הזה (בודאי גם מן הקראים) יצא בחומרה נגד המנהג (הלכות מזוזה פרק ה):

אלו שכותבין מבפנים שמות המלאכים או שמות קדושים או פסוק או חותמות הרי הן בכלל מי שאין להם חלק לעולם הבא, שאלו הטפשים לא די להם שבטלו המצוה אלא שעשו מצוה גדולה שהיא יחוד השם של הקדוש ברוך הוא ואהבתו ועבודתו כאילו הוא קמיע של הניית עצמן כמו שעלה על לבם הסכל שזהו דבר המהנה בהבלי העולם.

הגידופים לא הועילו לרמב"ם והעולם נהה אחרי הסוד ואחרי הקבלה המעשית. רבבות עמך בית ישראל מאמינים שהמזוזה עצמה שומרת וחלקם מייחסים לה כוחות מאגיים. לא נכון לעלוב בהם ולא נכון לקנטר. נכון להעמיד על היחס שבין היחס המאגי למזוזה לבין ההתנהגות המחייבת כל מי שמאמין בכוח הזה. כבר ירמיהו הנביא עמד על התופעה הזו של אנשים המחפצים את ההיכל באומרם "היכל ה'" שהמקום שומר עלינו, ואינם מבינים שהמעשים מחללים אותו מקדושתו. אעצור את הסעיף הזה כאן, מעוצם בהירותו.

4. נתיב הכפירה: "מה העבודה הזאת לכם"

בנתיב הכפירה אני כולל רק את אלה שביקשו להיות חברי המועדון של קהל עדת ישראל אך מסרבים להניח מזוזה בפתחיהם. אלה שבחרו לא להיות כלל במועדון שלנו לא נמצאים כאן. הם מוגדרים במסורת חג הפסח "בן נכר" (=שנתנכר במעשיו"). הם הוציאו עצמם מכלל עדת ישראל ומסרבים להיכלל בכלל האומה. לא עליהם אני מדבר כאן. החבורה עליה אני מבקש להתבונן היא חבורה אידיאליסטית הדורשת להיות חלק משולחן המשפחה שלנו אך לא מקבלת את כללי המועדון. בשפת ההגדה נקרא לה תמיד "הבן הרשע", זה העומד נגד המסורת ואומר "מה העבודה הזאת לכם". הם אותם אלה שביקשו לשחרר את ישראל מעול הגלות ושיקשו לראות את המצוות הפולחניות כגיבנת בגוף האומה.

[הערה: בואו ננסה לקרוא את פסוקי ה"בן הרשע" של ההגדה אבל בלי לקרוא לו בשום כינוי. הרי עצם הכינוי והצבעה על האדם עם תווית כבר חוסמת את כל האפשרות לנהל דיאלוג או שיחה כלשהי. נכון שמסורת חכמי התלמוד קבעו את התוויות לארבעת הבנים אך הרי גם אנחנו שנינו מההגדרה הקדמונית שלהם. כך, למשל, לבן השלישי קוראים אצלנו תם ואילו בירושלמי קוראים לו טיפש. זו אמירה שנשמעת רע ולעומתה תם נשמע מזוקק. שמא במקום לקרוא לבן רשע נקרא לו המוחה/ המתריס/ הבוטה. הכול יותר טוב מ"רשע"].

בספר שמות (פרק יב) מתארת התורה את מעשה הפסח במצרים ואז עוברת לתאר את הדור שייכנס לארץ ויראה את אבותיו שמשמרים את מנהגי אבותיהם, כפי שנהגו בהם בגלותם מעל אדמתם.

**וְהָיָה כִּי תֵבְאוּ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר יִתֶּן ה' לָכֶם כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר וְשִׁמְרֶתֶם אֶת הָעֲבֹדָה
הַזֹּאת: וְהָיָה כִּי יֹאמְרוּ אֲלֵיכֶם בְּנֵיכֶם מַה הָעֲבֹדָה הַזֹּאת לָכֶם: וְאָמַרְתֶּם זֶכֶר
פֶּסַח הוּא לָהּ אֲשֶׁר פָּסַח עַל בְּתֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם בְּנִגְפוֹ אֶת מִצְרַיִם וְאֵת
בְּתֵינֵנוּ הִצִּיל.**

דור שמתבונן אל מעשה אבותיו המזוירים ומבקש להיחלץ מהם. שמירת הזהות והזיכרון נדמה בעיניו כמשקל עודף לעם שנמצא בחוויית מיעוט וזקוק לאמצעי זיהוי חיצוניים. אבל עם היושב על אדמתו ומבסס את עצמו כריבון, מה לו ולעבודה זו. זוהי תמצית שאלת הבן הרשע של ההגדה, כפי שהיטיב לבטא אותה בעל מדרש שכל טוב (פרשת בא פרק יב):

והיה כי יאמרו אליכם בניכם מה העבודה הזאת לכם. בשורה רעה נתבשרו ישראל באותה שעה, שעתידה תורה להשתכח מבניהם. והן שואלין כך במזיד, כלומר לכם ולא לו, וזה אחד מארבעה בנים שדיברה תורה כנגדם, אחד חכם, ואחד רשע, ואחד תם ואחד שאינו יודע לשאול, וזה הרשע שמוציא את עצמו מן הכלל וכופר בבוראו:

ממש כמילים אלו של המדרש מצאתי בקובץ שתיאר את ימי הקיבוץ בראשיתו, עת באו כמה מן החברים וביקשו להעמיד מזוזות בפתחי החדרים. תנועת הקיבוץ הארצי החליטה, כגוף, שהבקשה הזו זרה לרוח התנועה:

לא יעלה על הדעת שנחבוש לראשינו כיפות ונישא על בגדינו ציציות ועל דלתותינו נשים מזוזות, כפי שהציע לאחרונה חבר מאחר הקיבוצים שטען: הרי כל אלה הם גם שלנו, מרוע נשאיר אותם בידיהם? נשאיר אותם להם ובידיהם, כי כך אנחנו בוחרים. כי אין לנו צורך יותר, כאן בארץ, בסימנים ואותות ומופתים, שלא באו אלא להבדיל בין ישראל המפוזר בארצות גלותו לבין הגויים. אין לנו רוצים עור להיות "עם לבדך ישכון ובגויים לא יתחשב". אנו רוצים להיות עם, חבר במשפחת העמים. עם בעל ייחור ברור וזהות מובהקת ותרבות עצמאית, ששוב אינו תלוי בחסדי הגויים, אינו חושש מפניהם אך גם אינו מתבדל מעליהם בזרות עוינת (בתוך, "כזה ראה וחדש", היהודי החופשי ומורשתו, 1986, עמ' 142).

הקבוצה הזו כל כך אידיאליסטית וכל כך יהודית. הם לא באו על מנת להיות "בן נכר" אלא כדי להיות יהודים חדשים. השאלה שלהם לא יכולה להישאר בגבולות השיח של ההגדה עם הבן הרשע שמכהים את שיניו. הם מאתגרים והם דורשים תשובה. מה המשמעות של ההתחדשות היהודית והריבונית בארץ ישראל. האם הכל נשאר אותו דבר כמו בגולה? אין שום משמעות מעשית להתחדשות החיים בארץ?

לצערי חלק מהתשובה לבן היקר הזה נמצאת בתחום מבחן התוצאה. ארבעה דורות מאז המהפכה הגדולה של התנועה הציונית ובמקום אפיקורסים נולדו לנו בנים שאינם יודעים לשאול. עם ועל הדור השפוף הזה (כלשונו של גדי טאוב) אני מבקש לשוחח בחלק האחרון של דברי.

5. המפגש המחודש

לפני כמה שנים נוצר קשר ביני לבין איש מבוגר חבר קיבוץ גן שמואל. על פי בקשתו באתי לבקר אותו לפני מותו. לקראת הביקור הוא קבע מזוזה בפתח חדרו, כי אי אפשר שיבוא רב לבית של יהודי ולא ימצא מזוזה בפתח. חשבתי שזה לא נאה שאני כופה את עולמי על ביתו אבל אז התחיל להתעבות הקשר בינינו וגיליתי שדרכי הוא מגיע אל עולמו הישן, זה שנטש בילדותו, זה שאליו הפנה את גבו בכל שנות חייו. המזוזה בפתח הבית הפכה להיות עבורו סוג של מרד במרד.

וככה גיליתי שכבה של אנשים עטופים בגעגועים. אנשים שחיו את המרד אך לאחר שנים חיפשו את הבית. מרד ובית לא חיים בשלום. המורד משלם את מחיר הבית. הבית מרסן את המרד. הגעגוע לבית מכה את שיני המורד. "הכה את שיניו" בעזרת שיבה לחוויה של בית, של משפחה ושל שורשים.

השנה, עם הפרידה מאבא ז"ל, נחשפתי לעומקי המשמעות של התפילין הכרוכות ביד ומעטרות את הראש בכל בוקר. אבא בחר להיקשר לתפילין כשנודע לו, חודש לאחר השחרור מבוכנוולד, שגם אמא שלו לא תחזור. אז, באותה רגע של בשורה, הוא נכרך אל התפילין כאילו היו חבל הטבור שכורך אותו אל אמו. מאז לא עזב לא אותם ולא אותה. התפילין לא היו לו לקמע ולא היו עבורו מקור השראה לאמונה. הם היו חבל שקושר אותו

אל כל הדורות שהיו לפניו. בחוג המשפחה צחקנו על זכרונות ילדות של אבא עטור תפילין שסורק בעיניו את כותרות העמוד הראשון של עתון הבוקר. לא הבנו את מה שראו עינינו. חשבנו במושגי אמונה והלכה ולא פענחנו את התמונה האינטימית הזו של איש שמבקש בכל יום נקודת מגע.

אנחנו עטופים באנשים שנוגעים בחפצי הקדושה לא רק במובנים ההלכתיים ולא רק במובנים האמוניים אלא (ואולי בעיקר) במובנם האינטימי, הכורך אותם אל נקודת ראשית בעולמם.

חברת המורדים בסמלים הללו הולידה בנים שחסרים את החוויה האינטימית הזו. המזוזה לא פועלת עליהם, הטלית לא עוטפת אותם והתפילין לא קושרות אותם. הם לא מורדים ולא בועטים. כך נולדה שכבה שלמה של "אינו יודע לשאול". יש דור שהגעגוע מחזיק אותו. אך יש דור שאיבד את הקשר לגעגוע. הוא החמיץ את הסבא ונותר ללא זכרונות. קובי אז היטיב לספר לנו את הסיפור של עצמו, על ידי כתיבת "געגועי לגעגועים". כנער התרחק יעקב און מסבא שלו שהיה פייטן מלא שירת מסורת בית אבא. רק בבגרותו הבין שהוא קשור והתחיל לחתור אל מפגש מחודש עם הסבא שכבר לא חי.

המפגש של הישראלי החדש עם הסמלים האלה מתרחש במקומות שונים. לעיתים קרובות מדי הוא נפגש במחזות של שימוש זול בתשמישי הקדושה כמעין קמיעות להמונים. אבל לעיתים המפגש בא ממקום של שייכות. כך היה למפקד טנק במלחמת יום הכיפורים על גדות התעלה, עת קיבל פקודה לסגת עם חייליו. הוא מצא עצמו עם 24 חיילים בין שתי דיונות ממתין לאור הבוקר.

"מתוך 41, נותרנו 24 חיילים, כוח החילוץ היה עדיין רחוק מאיתנו", הוא ממשיך לספר. "עצרנו למנוחה קצרה בין שתי דיונות חול. עם הזריחה, בלי לדעת מה הולך איתנו והאם נצליח לצאת מכאן בחיים, אני רואה שני חיילים מוציאים האחד את הטלית, האחר את התפילין - והם החלו להתפלל כאילו אנחנו באמצע בית הכנסת הגדול בתל אביב..."

"אני חושב שבתור בחור חילוני זה ממש הביא לי כאפה לפני. 41 שנה עברו מאז ואני עדיין זוכר את האירוע כאילו הוא התרחש היום. הסתכלתי עליהם ופתאום כל ההיסטוריה של העם היהודי, כל הסיפורים על קידוש ה', השואה, המלחמות בארץ, חלפו מול עיניי. לקח לי זמן לעכל שלמרות כל הטירוף מסביב, החברה האלה סחבו איתם את הטלית והתפילין עד לכאן." (מתוך כתבה בווניט, 7.10.14 – לזכר מלחמת יום כיפור)

המשך הסיפור מרגש. הם נקלעו לירי מכוח צה"ל שחשב שהם אויב, עד שהוא לקח את הטלית וסימן באמצעותה שהם "שלנו".

פתאום נפגש ישראלי עם הממשות של הסמל שהולך עם יהודי בכל דרכיו. הוא חטף מכה בפנים ולא מבין. בבת אחת התחבר אל הסמל. הסיפור של הסמל הזה נמשך כשביקש לאחר שנים רבות להתעטף באותה טלית שהצילה אותם בסיני.

לכמה ישראלים יש את הסבא של קובי אוז? לכמה סמלים בשריון יש סיפורי קרב על טלית שהצילה? אלה הם סיפורים מופלאים שהולכים ומתרחקים, הולכים ודהים, וככל שמתארכת הדרך כך מתרחקים מהזיכרונות ומהגעגועים. כל כך הרבה צעירים מסתובבים בישראל ואין להם את הסבא הזה, ואין להם את הגעגוע ואין להם את המרד. פשוט אין.

סיפרה לי אחת מהנכדות של מורי ורבי, הרב יהודה עמיטל ז"ל, שבשנים האחרונות לחייו הוא התעקש לקרוא בעצמו את הפיסקה של "אינו יודע לשאול". קרא ובכה, קרא ובכה.

בעל ההגדה מצווה עלי לפתוח לו: "את פתח לו". שאלה גדולה איך מייצרים את הפתיחה הזו, את האינטימיות, את היחס האוהב והמתגעגע, בלי לדחוס פנימה את כל שערי האמונה והמצווה.

אנחנו נקראים לבוא אל המרחב הישראלי הזה בצניעות ולהציע את הירושה שאבדה. המזוזה, התפילין והציצית אינם קמיעות. הם סמלים שמעוררים את התודעה. לא צריך לצלול למעמקי ההיסטוריה והתיאולגיה כדי להתחבר לזה. צריך להבין שלאותיות המוחבאות בתוך הקלף יש את הכוח לעורר אותנו לא בגלל שהן "אלוהיות" אלא בגלל שהן חושפות את האלוהי שבי.

צריך להיזהר. לא לבוא עם לפידים כוחניים של "אהבת חיים", לא "מפיצים את האור הגדול". הכוחניות הזו מרחיקה ולא מקרבת, מבדלת ולא מאחדת. צריך לבוא בפשטות. צריך לבוא בידיים פתוחות ולא בתחושת בעלות. צריך לשחרר ולא לקמוץ. זו משימת חיים ואליה אנו נקראים.

בשעה של התעטפות בטלית אומר אדם בלחש את התפילה האינטימית:

תנצל נפשי ורוחי ונשמתי ותפילתי מן החיצונים,

זוהי תפילה פרטית שמבקש אדם להינצל בנפשו ברוחו ובנשמתו מכל המזיקים המאיימים עליו מבחוץ. אבל אנחנו מוכרחים להגדיל את כנפי הטלית. לא להתבצר בתוכה אלא להכניס לתוכה את כל מי שמוכן להתכרבל איתנו בתוכה, כפי שאומרת התפילה בסופה:

והטלית יפרש כנפיו עליהם ויצילם,

כנשר יעיר קינו על גזליו ירחף